

Krešimir Mićanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

kresimir.micanovic@ffzg.hr

 <https://orcid.org/0000-0001-6563-0925>

Hrvatski jezikoslovci i *bosanskohercegovački* *standardnojezički izraz*

Sažetak: U razdoblju socijalističke Jugoslavije jezični standard prakticiran u Bosni i Hercegovini, koja je tada jedna od šest republika jugoslavenske višenacionalne federacije, na periferiji je interesa hrvatskih jezikoslovaca. Sve do sredine 1960-ih i sama Bosna i Hercegovina manje-više zauzima rubno mjesto na jezičnopolitičkom polju na kojemu su u skladu sa zaključcima sastanka u Novom Sadu 1954. ključna mjesta pripala hrvatskim i srpskim jezikoslovcima, odnosno dvjema kulturnim ustanovama – Matici hrvatskoj (Zagreb) i Matici srpskoj (Novi Sad). U ovome se radu elaborira jezičnopolitički kontekst s kraja 1960-ih i početka 1970-ih, kada se u Bosni i Hercegovini uz podršku republičke vlasti oblikuje autonomna jezična politika u skladu s kojom se jezični standard bosansko-hercegovačkih Muslimana, Srba i Hrvata identificira kao *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, „poseban i specifičan vid srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog standardnog jezika kakav se upotrebljava u Bosni i Hercegovini“. Posebna se pozornost posvećuje (polemičkim) tekstovima hrvatskih jezikoslovaca o jeziku i varijantama Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana u kojima se eksplicite uzima u obzir i jezični standard u BiH. Analiza tekstova objavljenih u tome razdoblju pokazuje da hrvatski jezikoslovci s jedne strane prigovaraju da se u javnom jeziku Bosne i Hercegovine potiskuje tipičan hrvatski leksik, no da su s druge strane skloni tomu da jezični standard u BiH identificiraju kao posebnu varijantu.

Ključne riječi: jezična politika, Bosna i Hercegovina, *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*

0.

Standardnojezična praksa na području Bosne i Hercegovine, jedne od šest republika jugoslavenske višenacionalne i višejezične federacije, u razdoblju socijalističke Jugoslavije na periferiji je interesa hrvatskih jezikoslovaca. Sama Bosna i Hercegovina sve do sredine 1960-ih manje-više zauzima rubno mjesto na jezičnopolitičkom polju na kojemu su u skladu sa zaključcima sastanka u Novom Sadu 1954. ključna mjesta pripala hrvatskim i srpskim jezikoslovcima, odnosno Matici hrvatskoj i Matici srpskoj. Te su dvije kulturne ustanove suizdavači pravopisa koji je 1960. objavljen u dvjema inačicama – *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (Zagreb – Novi Sad), odnosno *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (Нови Сад – Загреб),¹ a nakon višegodišnjeg rada dvaju uređivačkih odbora potkraj 1967. objavljena su i prva dva sveska rječnika književnoga jezika Matice hrvatske i Matice srpske: *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, Knjiga prva: A–F, Knjiga druga: G–K* (Zagreb – Novi Sad), *Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига прва: А–Е; Књига друга: Ж–К (косиште)* (Нови Сад – Загреб). U drugoj polovici 1960-ih u jugoslavenskom društvu intenzivirale su se rasprave o međunacionalnim i međurepubličkim odnosima, a neodvojiva od tog polemičkog diskursa jest i rasprava o ravnopravnosti jezika i pisama „naroda i narodnosti Jugoslavije“. Preciznije rečeno, na Petom kongresu jugoslavenskih slavista održanom od 13. do 17. rujna 1965. u Sarajevu otvorit će se spor oko naravi književnoga jezika, koji je, kako je opisan u prvom novosadskom zaključku, jedinstven, s dvama izgovorima, ijekavskim i ekavskim.² Do konca šezdesetih hrvatsko-srpski spor oko *jedinstvenosti* književnog jezika i njegovih varijanata postat će, tijesno isprepleten s (novom) politikom nacionalnih identiteta u jugoslavenskoj federaciji, hrvatsko-srpsko-muslimansko-crnogorsko jezično i nacionalno pitanje.

¹ U isto vrijeme uz „veliki pravopis“ objavljena su i školska izdanja – *Pravopis hrvatskosrpskog jezika* i *Правопис српскохрватског језика* – koja su za upotrebu u školama odobrili i preporučili „savjeti za prosvjetu“ [ministarstva] četiriju narodnih republika – Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije.

² U prvoj točki zaključaka stoji: „Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim“, v. *Letopis Matice srpske*, knj. 375, sv. 1 (1955): 121.

1.

Na sarajevskom kongresu došlo je do podjele među jezikoslovcima, jedni su branili jedinstvo srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) – kako se tada jezik uobičajeno naziva – dok su drugi smatrali da u tom književnom (= standardnom) jeziku postoje varijante. Milka Ivić uvodnim je referatom otvorila pitanje varijanata i jezičnog jedinstva. Jezična je stvarnost takva, ustvrdila je srpska lingvistica, da postoje dvije osnovne varijante književnog jezika, „jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom)“.³ Među hrvatskim lingvistima, koji su i prije kongresa zagovarali postojanje varijanata, njezine su tvrdnje naišle na neskriveno odobravanje. Da na sarajevskom skupu tadašnji serbokroatisti nisu razriješili pitanje varijanata, uostalom u kongresnim zaključcima nema ni riječi o varijantama, bilo je očito iz polemika koje su uslijedile nakon kongresa.⁴ Premda se ne može tvrditi da je temeljna polemička razdjelnica ujedno bila i nacionalna, činjenica je da su hrvatski jezikoslovci odreda afirmativno govorili o varijantama, upuštali se u elaboracije teze da su varijante u funkcionalnom i pravnom smislu standardni jezici ili zagovarali njegovanje varijanata, a da je među srpskim lingvistima došlo do podjele na one koji su priznavali postojanje varijanata i one koji su njihovu egzistenciju poricali.⁵ Postupno će ipak u ondašnjoj

³ Milka Ivić, „Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslovenskih slavista u Sarajevu)“, *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 3.

⁴ Vidi „Zaključci Petog kongresa jugoslovenskih slavista“, *Književnost i jezik*, br. 4 (1965): 111–112. U sarajevskom *Oslobodenju* navodi se da je [srpski jezikoslovac] Radomir Aleksić „zamjerio što se od Kongresa zahtijeva legalizovanje i usvajanje dviju varijanata, jer je to u suprotnosti sa Novosadskim dogovorom“ (Milan Mitić, „Vukov jezik i jezik današnje kulture nisu isto“, *Oslobođenje*, 15. rujna 1965), a Đorđe Rašović, profesor iz Crne Gore, koji je na istome kongresu izabran za predsjednika Saveza slavističkih društava, u intervjuu beogradskoj *Politici* izjavio je da sudionici skupa nisu prihvatili teze o varijantama (Đorđe Rašović, „Preporučeno je da se svesno i širokogrudno držimo Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu“, *Politika*, 24. listopada 1965).

⁵ O tadašnjoj varijantnoj problematici v. Krešimir Mićanović, „Variationen zum Thema Standardsprache(n) und Varianten. Über den kroatisch-serbischen Sprachenstreit“, u *Typen slavischer Standardsprachen: Theoretische, methodische und empirische Zugänge*, ur. Daniel Müller i Monika Wingender (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013), 197–216.

Čanadanović u prvoj polovici 1966. piše „[...] u diskusiji su se od početka na stanovištu koje priznaje postojanje varijanata našli lingvisti iz Zagreba, dok je veći broj lingvista iz Beograda na suprotnom stanovištu“ (Mirko Čanadanović, „Jezik i međunacionalni odnosi“, *Polja*, br. 92 (1966): 1), a Vuković u prvoj polovici 1969. navodi da je jedna od smetnji koje stoje na putu „našim pozitivnim lingvističkim orijentacijama, i na planu opšte kulture jezi-

serbokroatistici do konca 1960-ih prevladati gledište o postojanju varijanata. Usvajanje pojma *varijante* i priznavanje postojanja varijanata standardnog jezika nije, naravno, značilo da je među lingvistima postignuto i suglasje o tome što varijanta standardnoga jezika zapravo jest i kakav je njezin status spram standardnoga jezika.⁶

Za hrvatske lingviste zagovaranje priznavanja varijanata nije bilo samo „čisto“ teorijsko pitanje, nego je ono uvijek uključivalo i pitanje odnosa između varijanata, što je najčešće formulirano kao pitanje njihove ravnopravnosti u standardnojezičnoj „teoriji i praksi“. Međutim rasprava o ravnopravnosti varijanata jest zapravo rasprava o ravnopravnosti govornika tih varijanata, a s obzirom na to da se tumačilo da je kolektivni nositelj varijante nacija, u konačnici se raspravlja o tome jesu li sve nacije ravnopravne. Otuda je u jugoslavenskoj višenacionalnoj federaciji jezično pitanje vrednovano kao prvorazredan kulturni i politički problem.⁷ Specifična težina toga problema u Bosni i Hercegovini,

ka i, posebno, na planu međunacionalnih odnosa: 1) *nepriznavanje statusa varijanata*, u koliko toga još ima na srpskoj strani i među stručnjacima i drugim javnim radnicima“ (Jovan Vuković, „Bosna i Hercegovina u svetlosti raspri i sporazuma oko književnog jezika,“ *Lica*, br. 16 (1969): 23). Istaknuti srpski jezikoslovac Mihailo Stevanović, komentirajući rasprave o varijantama na sarajevskom kongresu i one vođene nakon njegova održavanja, eksplicitno je ustvrdio da se ne može govoriti o varijantama srpskohrvatskog književnog jezika: „Jedinstvenost jezika i postojanje varijanata u njemu međusobno se isključuju“ (Mihailo Stevanović, „Neke leksičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante,“ *Naš jezik*, god. XIV, br. 4–5 (1965): 198). Razlike koje postoje „u jeziku između pojedinih naših kulturnih centara“, prije svega između Zagreba i Beograda, Stevanović ne negira, ali ih vrednuje kao stilske, ne pridaje im karakter jezičnih varijanti.

⁶ Janković navodi da su gledište o postojanju varijanata prihvatili lingvisti „moderne znanstvene orijentacije“ (Srđan Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip,“ *Pregled*, br. 5 (1967): 424). Brozović u tekstu pisanom 1970. godine konstatira da egzistenciju varijanata hrvatskosrpskog standardnog (književnog) jezika danas priznaju „već svi lingvisti i hrvatski i srpski i ostali (iako pojedinci i preko volje, npr. M. Stevanović, koji se najduže „odupirao““ (Dalibor Brozović, „O sadanjem času na kružnici jezičnog sata,“ *Kritika*, br. 19 (1971): 192), a Okuka na samu početku 1971. godine: „Osnovno je utvrđeno i opšteprihvaćeno: standardni sh jezik lingvistički je jedan jezik u kojem egzistiraju dvije varijante: srpska i hrvatska“ (Miloš Okuka, „Naše nedaće i potrebe,“ *Svijet*, 22. siječnja 1971).

⁷ Npr. Jovan Vuković: „Problem ‘jedinstva’ i ‘razlika’ našeg srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika bio je i ostaje jedan od prvorazrednih problema našeg kulturno-političkog života i opšt društvenog života“ (Jovan Vuković, „Problemi našeg književnog jezika danas u svetlu nacionalnih i društvenih ideja,“ *Pregled*, br. 7–8 (1966): 19). Političari su u drugoj polovici 1960-ih svjesni da je spor oko jedinstvenog jezika i njegovih varijanata zadobio političke razmjere te počeo stvarati „političke probleme“, v. Krešimir Mićanović, „Vlast i jezik,“ u *Šesti hrvatski slavistički kongres. Prvi svezak*, ur. Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatski slavistički odbor, 2016): 333–341.

trećoj jugoslavenskoj republici po broju stanovnika, bila je u tome što su, za razliku od Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Makedonije, republički titular dijelile tri nacije – Hrvati, Srbi i Muslimani (današnji Bošnjaci). Pritom u razdoblju socijalističke Jugoslavije u ukupnom broju stanovnika Bosne i Hercegovine ni Muslimani, ni Srbi, u jugoslavenskom okviru najbrojniji, ni Hrvati, drugi po brojnosti narod u Jugoslaviji, nisu imali natpolovičnu većinu.⁸ S obzirom na to da se polemička rasprava o jeziku i varijantama – započeta na sarajevskom kongresu i zaoštrena nakon *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (i *Predloga za razmišljanje*) – preklopila s dovršetkom procesa priznavanja nacionalne posebnosti Muslimana, otvorilo se među ostalim i posve novo pitanje o tome imaju li možda i oni, dotada samo „bosansko-hercegovački muslimani, nacionalno neopredijeljeni“, u jezičnim raspravama u pravilu prešućeni, sada pravo na svoju nacionalnu varijantu poput Hrvata i Srba.

Na Šestom plenumu CK SK BiH 1963. i Četvrtom kongresu SK BiH 1965. raspravlja se o tome da su Muslimani poseban narod, a taj je proces zaokružen na 17. i 20. sjednici CK SK BiH 1968.⁹ Tada je zaključeno: „Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi odnosno kao Hrvati, jer se i ranije pokazivalo, a to i današnja socijalistička praksa potvrđuje da su Muslimani poseban narod.“¹⁰

⁸ Muslimansko stanovništvo u službenim se popisima navodi 1948. kao „neopredjeljeni muslimani“, 1953. kao „Jugosloveni neopredjeljeni“, 1961. kao „Muslimani /u smislu etničke pripadnosti/“, 1971. kao „Muslimani u smislu narodnosti“, 1981. kao „Muslimani“. Podaci za BiH (1961. godina): 3.277.948 (100%), Srbi 1.406.057 (42,89%), „Muslimani /etnička pripadnost/“ 842.248 (25,87%), Hrvati 711.665 (21,71%), „Jugosloveni nacionalno neopredjeljeni“ 275.883 (8,41%). Od ukupnog broja Hrvata u Jugoslaviji (4.293.809; 100%) u BiH živjelo je njih 16,57%, od ukupnog broja Srba (7.806.152; 100%) u BiH njih 18,02%, od ukupnog broja Muslimana /etnička pripadnost/ (972.960, 100%) njih 86,56% (apsolutni podaci, v. *Popis stanovništva 1961.* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970), 6, 8).

Podaci za BiH (1971. godina): 3.746.111 (100%), „Muslimani u smislu narodnosti“ 1.482.430 (39,57%), Srbi 1.393.148 (37,18%), Hrvati 772.491 (20,62%), „Jugosloveni“ 43.796 (1,16%). Od ukupnog broja Hrvata u Jugoslaviji (4.526.782, 100%) u BiH živjelo je njih 17,06%; od ukupnog broja Srba (8.143.246, 100%) u BiH njih 16,12%; od ukupnog broja Muslimana (1.729.932, 100%) njih 85,69% (apsolutni podaci, v. *Popis stanovništva i stanova 1971.* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974), 3).

⁹ Vidi: Vera Katz, „Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1945.-91).“ u *Slovenija v Jugoslaviji*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšu zgodovinu, 2015), 291–318.

¹⁰ „Zaključci o idejno-političkim zadacima komunista Bosne i Hercegovine u daljem ostvarenju samoupravnosti naroda i narodnosti i razvijanju međurepubličke saradnje.“ *Oslobođenje*, 18. svibnja 1968.

2.

Hrvatski su se jezikoslovci zauzimali za priznavanje varijanata, ali njihova gledišta o varijantama nisu bila identična, što se očitovalo i u tome da među njima nije bilo suglasnosti o tome koliko zapravo varijanata postoji. U sarajevskim izlaganjima Jonke i Brozović govorili su da postoje dvije osnovne varijante – hrvatska (zagrebačka, zapadna) i srpska (beogradska, istočna) – dok su Hraste i Katičić napominjali, doduše bez ikakve elaboracije, da se trebaju uzeti u obzir i druge varijante, i pritom su obojica imala na umu područje Bosne i Hercegovine.

Hraste je upozoravao da se u normiranju jezika ne smije previdjeti južna varijanta sa Sarajevom kao glavnim centrom te sjeveroistočna s glavnim centrom u Novom Sadu,¹¹ a Katičić je smatrao da „svakako treba uzeti u obzir još bosansko-hercegovačku, crnogorsku, a možda i vojvođansku“.¹² Brozović je u Sarajevu svoje neprihvatanje postojanja vojvođanske, bosansko-hercegovačke i crnogorske varijante obrazložio prije svega time da je riječ o zonama u kojima nema praktično ništa što ne bi, bar na razini standardnog jezika, pripadalo hrvatskoj ili srpskoj varijanti. Funkcioniranje varijante standardnog jezika Brozović izjednačuje u „praktičnom i pravnom smislu“ s funkcioniranjem nacionalno homogenog standardnog jezika, uspoređujući pritom srpsku i hrvatsku varijantu *mutatis mutandis* kao pojave analogne engleskoj i američkoj varijanti, a Bosnu i Hercegovinu uspoređuje s Kanadom i opisuje kao teren na kojem se „ukrštaju osobine“ dviju varijanti.¹³ Jonke je u svojem referatu obrazlagao da beogradska i zagrebačka varijanta imaju „danas sve elemente pravog, samostalnog, funkcionalnog i djelotvornog književnog jezika“. Uspoređujući Zagreb i Beograd kao dva politička, kulturna, ekonomska i nacionalna središta sa Sarajevom, ustvrdio je da je Sarajevo, „premda u središtu naših štokavskih govora, otpalo kao neka moguća treća varijanta, te danas, uz neke svoje manje značajne specifičnosti, predstavlja u pisanom jeziku uglavnom ijekavsku varijantu beogradskog jezičnog izraza“.¹⁴ Premda to nije eksplicite rekao, iz njegove elaboracije jasno je da cilja na to da je Sarajevo „otpalo“ kao središte treće varijante stoga što nije, poput Zagreba i Beograda, nacionalno središte. Iz njegove završne riječi u kongresnom referatu jasno

¹¹ Mate Hraste, „Problem norme u književnom jeziku,“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 17.

¹² Radoslav Katičić, „Problem norme u književnom jeziku,“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 22.

¹³ Dalibor Brozović, „O problemima varijanata,“ *Jezik*, br. 2 (1965–1966): 35.

¹⁴ Ljudevit Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku,“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 10.

je da govori samo o dvjema varijantama (hrvatskoj i srpskoj) i dvama narodima (Hrvatima i Srbima): „Nadalje, mora nam biti jasno da ne mogu srpsku varijantu književnog jezika normirati hrvatski jezični stručnjaci, a hrvatsku varijantu srpski stručnjaci, a pogotovu ne može u tom odlučivati pomiješana većina. Svaki narod suvereno odlučuje o svom književnom jeziku i po prirodnom pravu i po principima sadržanim u našem socijalističkom Ustavu.“¹⁵

Ipak, nedugo nakon sarajevskog kongresa i Hraste i Jonke korigirali su vlastite stavove o tome kakva je ta treća varijanta sa središtem u Sarajevu, odnosno može li se uopće o njoj govoriti. Hraste je u članku „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“ jezični standard u BiH – „književni, kulturni i saobraćajni jezik u bosansko-hercegovačkim gradovima“ – opisao kao „beogradsku varijantu jezičnog izraza“, a na koncu zbnjujuće ustvrdio da ta treća varijanta „zapravo i nije neka posebna varijanta, nego slobodna koegzistencija obiju varijanata, zagrebačke i beogradske“.¹⁶ Dva mjeseca po povratku iz Sarajeva Jonke u *Telegramu*, potaknut pismom jednog čitatelja, piše da su na *jednom narodnom jeziku* izgrađene „dvije, a možda i tri književne jezične varijante“,¹⁷ potom u *Odjeku* objašnjava da je „bosansko-hercegovački ijekavski književni tip“ nešto različitiji od „zagrebačkog, hrvatskog ijekavskog književnog tipa jezika“, i to po tome što ima „veću leksičku (osobito terminološku) podudarnost s beogradskim, srpskim ekavskim tipom književnog jezika“.¹⁸ Godinu dana nakon Petog kongresa Jonke na predavanju održanom u Društvu književnika Hrvatske objašnjava da se specifičnost „hrvatskosrpskoga jezičnog područja“ ogleda u tome da se tri naroda – Hrvati, Srbi i Crnogorci – služe jednim narodnim jezikom s „dvije-tri varijante“. Ovaj je put izričit: „Kažem sada dvije-

¹⁵ Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku“, 15.

¹⁶ Mate Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“, *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 111, 113. U istome članku Hraste uvodno konstatira da je na sarajevskom kongresu izneseno mišljenje da „hrvatskosrpski književni jezik ima dvije varijante: istočnu (beogradsku, srpsku) i zapadnu (zagrebačku, hrvatsku). S tim se mišljenjem nisu lako mogli pomiriti mnogi učesnici kongresa, ali je konačno to mišljenje primljeno kao činjenica“. U vezi s trećom varijantom, *bosansko-hercegovačkom*, navodi: „To mišljenje osobito su isticali i branili učesnici kongresa iz Bosne i Hercegovine“ (str. 106). U objavljenim kongresnim referatima te u novinskim izvještajima ne mogu se pronaći potvrde toga Hrastina navoda. Jonke pak navodi da se na kongresu za postojanje „bosansko-hercegovačke varijante“ izjasnio proučavatelj usmene književnosti Tvrtko Čubelić, zagrebački „sveučilišni docent“, te Isaković u članku „Nervoza u našem književnom jeziku“, v. Ljudevit Jonke, „Protiv nervoze u književnom jeziku“, *Odjek*, br. 1 (1966): 2.

¹⁷ Ljudevit Jonke, „Još o varijantama književnog jezika“, *Telegram*, br. 290 (1965).

¹⁸ Jonke, „Protiv nervoze u književnom jeziku“, 2.

-tri računajući s osobitostima bosansko-hercegovačke varijante koja je nekako po srijedi između hrvatske i srpske.¹⁹

Među hrvatskim jezikoslovcima Jonke i Brozović najviše su se bavili problematikom varijanata, a u njihovim tekstovima oblikovano je i dominantno gledište hrvatske filologije u vezi s bosansko-hercegovačkim standardnojezičnim terenom u drugoj polovici 1960-ih. Jonke je nakon sarajevskog kongresa otvorio mogućnost da postoje „dvije-tri varijante“, počeo je računati i na bosansko-hercegovačku, ali da je s tim u vezi bio (vrlo) nesiguran, može se dobro iščitati iz dvaju tekstova objavljenih sredinom 1969. godine. Pišući u svibnju 1969. o književnom jeziku u *Vjesniku*, Jonke ustvrđuje da se izrazom *varijanta*, odnosno *podvarijanta*, nedvosmisleno označuje „dvojakost, odnosno trojakost jezičnog ostvarenja u književnoj funkciji“. Jezik kojim govore Hrvati, Srbi, Crnogorci i „bosanskohercegovački Muslimani“ prema Jonkeu jest „jedan jezik, ali ne jedinstven“, postoje „lingvistički dvije varijante koje služe kao književni jezici, pa moraju imati sva prava književnih jezika (i vjerojatno dvije podvarijante: bosanskohercegovačka i crnogorska); prirodno i politički hrvatski jezik, srpski jezik, hrvatski književni jezik, srpski književni jezik s potpuno jednakim pravnim položajem; službeno hrvatskosrpski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski jezik“.²⁰ U lipanjskom broju časopisa *Jezik* objavio je članak „Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba“ u koji je uklopio tekst objavljen u *Vjesniku*, ali ga je pritom ponešto mijenjao. Među ostalim izostavio je rečenicu o „dvojakosti, odnosno trojakosti“, o *varijanti* i *podvarijanti*, ostalo je na tome da naziv *varijanta* „u sebi ima mnogo smisla jer govori o dvojakosti jednoga jezika“. Ponovljeno je da jezik nije jedinstven, „lingvistički dvije varijante koje služe kao književni jezici pa moraju imati sva prava književnog jezika; prirodno i politički [...]“, ali je izbrisano da vjerojatno postoje i dvije podvarijante, bosanskohercegovačka i crnogorska.²¹ Brozović početkom 1969. piše da se „hrvatskosrpski standardni jezik“ realizira u dvjema nacionalnim varijantama, hrvatskoj i srpskoj, a da postoje, „na koncu, specifična područja“, Bosna i Hercegovina i Crna Gora. Brozovićev opis bosansko-hercegovačkog standardnojezičnog područja svojevrsna je razrađena inačica onoga što je rekao na sarajevskom kongresu: „u SR Bosni i Hercegovini prevladava

¹⁹ Ljudevit Jonke, „Jezik naš današnji i svagdanji,“ *Jezik*, br. 2 (1966–1967): 37.

²⁰ Ljudevit Jonke, „Nekoliko potrebnih riječi o književnom jeziku,“ *Vjesnik*, 27. svibnja 1969.

²¹ Ljudevit Jonke, „Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba,“ *Jezik*, br. 5 (1968–1969): 131, 133.

praksa ijekavske zone srpske varijante, s elementima hrvatske, pa čak i klasičnog jezika, sve u stanovitoj neutralizaciji i bez stabilnog odnosa komponenti.“²²

Na izmaku 1960-ih u hrvatskoj filologiji, preciznije među jezikoslovcima, kada je o varijantama u općem smislu riječ, uzima se u obzir Bosna i Hercegovina, ali prije svega kao *specifično* područje, a ne kao područje manje ili više profilirane treće varijante. Ako hrvatski jezikoslovci tada (ipak) isključuju postojanje bosansko-hercegovačke varijante, kada je o nacijama i jeziku riječ, tada bez kolebanja uz Hrvate, Srbe, Crnogorce uključuju i – bosansko-hercegovačke Muslimane. Dok je 1966. Jonke objašnjavao u Društvu književnika Hrvatske da „srpsko-hrvatskim jezikom govore tri naroda: hrvatski, srpski i crnogorski“,²³ u ovdje citiranim člancima objavljenim sredinom 1969. piše da Hrvati, Srbi, Crnogorci i „bosanskohercegovački Muslimani“ lingvistički gledano govore jednim jezikom koji ima više dijalekata. U Brozovićevim tekstovima iz 1960-ih i s početka 1970-ih u kojima se spominju bosansko-hercegovački Muslimani gotovo da se zrcali proces njihove nacionalne afirmacije u razdoblju socijalističke Jugoslavije. U početku ih Brozović identificira kao neodređen broj Južnih Slavena „srpskohrvatskog jezika i islamske civilizacije“, koncentriranih uglavnom u NR Bosni i Hercegovini, koji još nisu nacionalno opredijeljeni ni kao Srbi ni kao Hrvati, potom kao Južne Slavene hrvatskosrpskog jezika i islamske civilizacije, koji se u „običnoj terminologiji“ nazivaju bosansko-hercegovački Muslimani, zatim ih dosljedno zove (bosansko-hercegovački) Muslimani.²⁴

Sredinom 1960-ih, dok još nije dovršen proces priznavanja muslimanske nacije, u tekstovima hrvatskih jezikoslovaca mogu se pronaći formulacije iz kojih se iščitava da previđaju nacionalnu posebnost muslimanskog stanovništva BiH. Tako Ljudevit Jonke: „U diskusijama u Sarajevu pokušali su nam neki sarajevski diskutanti prikazati primjer bosansko-hercegovačke jezične prakse kao tolerantno i pravilno, pa i idilično rješavanje jezičke politike u toj miješanoj srpskoj i hrvatskoj republici“,²⁵ Mate Hraste: „Hrvati, katolici i muslimani, ne mogu se

²² Dalibor Brozović, „Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici,“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XXXV, knj. 12 (1970): 142.

²³ Jonke, „Jezik naš današnji i svagdanji,“ 33.

²⁴ Podrobnije v. Krešimir Mićanović, *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića* (Zagreb: Matica hrvatska, 2018), 69–70.

²⁵ Ljudevit Jonke, „Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu (Neki nesporazumi o osnovnim pitanjima),“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 31.

služiti zagrebačkim knjigama, nego beogradskim, ako nisu posebno štampane u Bosni za škole u Bosni i Hercegovini“;²⁶ Josip Hamm: da se pripadnici islama u BiH „kadšto ne smatraju ni Hrvatima ni Srbima nego su nacionalno neopredijeljeni [...] i oni se jezički bez ikakve ograde mogu pribrojiti Hrvatima i Srbima“;²⁷ Božidar Finka: „u Bosni i Hercegovini i u Vojvodini nije riječ o posebnim narodima nego o zajedništvu hrvatskog i srpskog naroda. Neopredijeljeni, osobito brojni u Bosni i Hercegovini, jezično se nikako ne izdvajaju pa nema zapreke da se ne smatraju kao pripadnici hrvatskosrpskoga književnog jezika“.²⁸ Međutim Finka nakon dvije i pol godine ponavlja rečenicu da *nema zapreke*, ali izostavlja *neopredijeljene*: „Naprotiv, znamo da se bosanskohercegovački Muslimani jezično nikako ne izdvajaju, pa nema zapreke da se ne smatraju pripadnicima hrvatskosrpskog jezika.“ Doduše, „legitimno pravo da svoj jezik nazovu svojim narodnim imenom“ priznaje Hrvatima, Srbima i Crnogorcima, ali ne i Muslimanima.²⁹

3.

Zagovaranje teze o dvjema varijantama – hrvatskoj i srpskoj – za hrvatske jezikoslovce uključivalo je i pitanje njihova statusa. S tim u vezi Jonke u članku „Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji“ – objavljenu u dvobroju *Naših tema* (kolovoz/rujan 1965) posvećenu „aktuelnim pitanjima teorije i prakse međunacionalnih odnosa“ – izriče da nema „dakako, nikakve sumnje da je u cjelovitom našem državnom sklopu hrvatska jezična varijanta u slabijem položaju nego srpska“.³⁰ U prilog toj tvrdnji mogu se ubrojiti i prigovori hrvatskih lingvista – izrečeni na sarajevskom kongresu te u osvrtima i polemičkim tekstovima nakon njegova održavanja – u vezi s bosansko-hercegovačkom standardnojezičnom praksom.

Brozović je u svojem diskusijskom prilogu, koji je naknadno oblikovan u pisanom obliku, znatnu pozornost posvetio adaptiranju

²⁶ Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika,“ 112–113.

²⁷ Josip Hamm, *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance* (Zagreb: Školska knjiga, 1967), 5.

²⁸ Božidar Finka, „I jedinstvo jezika i književne varijante,“ *Jezik*, br. 3 (1966–1967): 73.

²⁹ Božidar Finka, „Jezik i njegovo nacionalno ime,“ *Borba*, 4. listopada 1969.

³⁰ Ljudevit Jonke, „Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji,“ *Naše teme*, br. 8–9 (1965): 1371.

tekstova s jedne na drugu varijantu.³¹ U svojoj elaboraciji u osnovi je branio praksu adaptiranja – za *prevođenje* je rekao da je to „nespretn i neadekvatan termin“ – pritom naglašavajući dvoje: u javnosti se često prikazuje jednostrano da se adaptiraju „samo istočni tekstovi na zapadu“, a da je stvarno stanje sasvim drugačije; ako bi se držali toga da se sve ostavlja neadaptirano, „neka prevlada što je životnije!“, tada je jasno „svakomu tko je iskren i pravedan“ koji bi oblici bili životniji „ako se agencijske vijesti, razna savezna glasila, zakonski i slični tekstovi, tiskanice, formulari i sl. budu ostavljali neadaptirani na cijelom hrvatskosrpskom području“ – naime „samo neznatan dio [tekstova] odlazi sa zapada na istok, a golema većina ide u obratnom pravcu“.³²

Brozović je, kada je o Bosni i Hercegovini riječ, osporavao tvrdnje nekih (neimenovanih) da u BiH vlada prava koegzistencija riječi, oblika, termina i drugih obilježja obiju varijanata, da se poštuje situacija u narodnim govorima i u razgovornom jeziku pri odabiru dublete, da se ne provodi adaptiranje. Pobijao je te tvrdnje navodeći tako da „u svim vidovima jezične prakse u BiH pretežu osobine istočne varijante“, jedino da je u jeziku beletristike relativni udio zapadnih obilježja znatno veći nego „u jeziku novina, radija, administracije, školstva, privrede, društvenih organizacija i sl.“, sugerirajući da je riječ o neprirodnoj razlici koja nije „nastala sama od sebe, bez ičije i ikakve intervencije“. Objasnjavao je da u bosanskim narodnim govorima imamo npr. samo *sat, grah, vanjski*, a da u novinama nalazimo pretežno ili isključivo *čas, pasulj, spoljni*. Na primjeru govora Vladimira Bakarića, tada političkog sekretara [predsjednika] CK Saveza komunista Hrvatske, potpuno adaptiranog u sarajevskom *Oslobođenju*, dokazivao je netočnost tvrdnje da se u bosansko-hercegovačkoj standardnojezičnoj praksi ne provodi adaptiranje. Ukratko: „Nema dakle nikakve osnove da se sadanja jezična praksa u BiH predstavlja kao uzor.“³³

Jonke je u sarajevskom referatu isticao da Hrvati i Srbi imaju potpuno pravo na uporabu svoje hrvatske, odnosno srpske varijante književnog jezika, upozoravao na „unitarističko izjednačavanje na teret

³¹ Brozović je problematizirao sarajevski referat Svetozara Markovića, odnosno njegovo mišljenje da bi bilo „korisno umjerenije adaptiranje jer bi u tom slučaju brže napredovalo jezično prožimanje istoka i zapada“, Brozović, „O problemima varijanata“, 37, v. Svetozar Marković, „Jezička norma i jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika“, *Odjek*, br. 19 (1965): 5–6. Ostavljamo ovdje po strani što bi to značilo *umjerenije* adaptiranje, odnosno proizvoljnost kriterija na osnovi kojega bi se razlikovalo *umjerenije* od npr. *radikalnijeg* adaptiranja.

³² Brozović, „O problemima varijanata“, 39.

³³ Brozović, „O problemima varijanata“, 42, 43.

jednoga partnera“ – misleći pritom da taj teret ide na račun Hrvata i hrvatske varijante – ali se nije doticao bosansko-hercegovačke prakse. Govorio je, doduše, o tome da se u BiH u pisanom jeziku rabi ijekavska varijanta beogradskoga jezičnog izraza, a da je situacija drugačija u bosansko-hercegovačkim govorima, „koji su bliži zagrebačkoj varijanti“.³⁴ Pritom nije navodio primjere kojima bi potkrijepio taj raskorak, a čuvao se i da takvu situaciju kvalificira kao *anomalijku*, što je činio u nekim prije objavljenim člancima.³⁵ Pišući osvrst na kongres, jedan je odlomak posvetio, kako je formulirao, nekim sarajevskim diskutantima koji su pokušali prikazati primjer „bosansko-hercegovačke jezične prakse kao tolerantno i pravilno, pa i idilično rješavanje jezične politike“. Prigovori su se ticali forsiranja nekih riječi srpske varijante, odnosno potiskivanja riječi hrvatske varijante, te izostavljanja hrvatskog imena u nazivu jezika u službenoj uporabi.³⁶

Slično Jonkeu Hraste u svojem sarajevskom referatu nije problematizirao ravnopravnost dviju varijanata na bosansko-hercegovačkom području, ali je to učinio u članku objavljenju 1966. u travanjskom broju časopisa *Jezik*. Bez detaljnije elaboracije iznio je kao nepobitne činjenice da se prije Prvoga svjetskog rata „narodni i književni jezik“ u BiH

³⁴ Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku,“ 10. U sarajevskom referatu Jonke je apostrofirao jednog potpisnika „Novosadskih zaključaka iz Sarajeva“ koji mu je rekao „da on može sve potpisati i usvojiti“ iz njegove knjige *Književni jezik u teoriji i praksi*, ali da „ne može nikako priznati postojanje dviju jezičnih varijanata hrvatskosrpskoga književnog jezika“ (Jonke, „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku,“ 9–10). U tim se riječima prepoznao Jovan Vuković te je u svojem polemičkom odgovoru objasnio da on priznaje postojanje varijanata, ali da se ne slaže s načinom kako Jonke o njima govori (v. Jovan Vuković, „Gdje se šta o našem jeziku može naučiti? (uz članak prof. Jonkea u *Jeziku*, XIII, br. 1),“ *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 113–118). Uslijedio je Jonkeov odgovor, započinje riječima „Članak prof. Vukovića jako me je iznenadio“, v. Ljudevit Jonke, „Primjedbe uz članak prof. M. Hraste i prof. J. Vukovića,“ *Jezik*, br. 5 (1965–1966): 151.

³⁵ Jonke je u *Telegramovoj* rubrici „Jezik današnji“ na primjeru *opći – opšti, općina – opština* objašnjavao da u BiH službena praksa propisuje ono što „nije u skladu s jezičnom situacijom u narodnim govorima znatnog dijela toga područja“ (Ljudevit Jonke, „Prema situaciji u narodnim govorima,“ *Telegram*, br. 210 (1964): 2), a u *Jeziku* ustvrdio da je osobito *anomalijaska situacija* u Bosni i Hercegovini, u narodnim govorima čuje se jedno (*općina, opći, uopće*), a u književnom jeziku forsira drugo (*opština, opšti, uopšte*) (Ljudevit Jonke, „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskoga književnog jezika,“ *Jezik*, br. 1 (1964–1965): 4).

³⁶ Jonke, „Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu (Neki nesporazumi o osnovnim pitanjima),“ 32: „[...] direktor srednje škole poziva na odgovornost nastavnika koji u školski dnevnik u hrvatskom kraju napiše ‚hrvatskosrpski‘ i ‚historija‘ te mu nalaže da mora napisati ‚srpskohrvatski‘ i ‚istorija‘. Slično je i s forsiranjem riječi *opšti, uopšte, opština* i potiskivanjem riječi *opći, uopće, općina* u hrvatskim krajevima [...] A po informacijama koje smo dobili u Sarajevu, jezik se i u krajevima s hrvatskim stanovništvom u školi pretežno naziva srpskim.“

podudarao „gotovo u svemu sa zagrebačkom varijantom književnog jezika“, a da su između dvaju ratova počela prodirati obilježja beogradske varijante, koja su nakon Drugoga svjetskog rata prodrli u tolikom broju tako da „književni, kulturni i saobraćajni jezik u bosansko-hercegovačkim gradovima predstavlja beogradsku varijantu jezičnog izraza“. Smatrao je i da nije potrebno u BiH „uvoditi ekavštinu u škole, urede i uopće javni život“ – tomu se nije protivio ako to žele „bosanskohercegovački Srbi i Hrvati“ (ne spominje Muslimane) – a i da je red da se „svaki došljak, pogotovo nastavnik“, prilagodi barem u tome sredini u koju je došao.³⁷ Premda nije izričito rekao, ciljao je na to da nastavnici ekavci u bosansko-hercegovačkom školstvu trebaju govoriti ijekavicu. Hraste se u članku jasno očituje kao *pristaša zagrebačke varijante književnog jezika* koji nije *indiferentan* spram toga da će za kratko vrijeme nestati u Bosni i Hercegovini „svega onoga što je ne samo godinama nego i desetljećima pripadalo zagrebačkoj varijanti“ i ostati samo ono „što danas pripada beogradskoj varijanti“ ako se „bude nasilno i sistematski uklanjalo ono što pripada zagrebačkoj varijanti“.³⁸

Hraste nije propustio u svojem tekstu odati priznanje bosansko-hercegovačkom književniku Aliji Isakoviću, koji je, potaknut raspravom na sarajevskom kongresu, analizirao jezik *Oslobođenja*, glavnih dnevnih novina u BiH, te u članku „Nervoza u našem književnom jeziku“ predočio rezultate do kojih je došao. Isaković u svojem tekstu pisanom ekavskim na osnovi primjera – *duhan*, „potisnut rečju“ *duvan*, *vlastit* – *sopstven(i)*, *nogomet* – *fudbal*, *talijanski*, *Talijan* – *italijanski*, *Italijan*, *tvornica* – *fabrika*, *Slaven*, *jugoslavenski* – *Sloven*, *jugoslovenski*, *spomenuti* – *pomenuti*, *slič* – *lič*, *provoditi zadatke* – *sprovoditi zadatke*, *sat* – *čas*, *vodstvo* – *vođstvo*, *materinski* – *maternji*, *komadić* – *parče*, *grah* – *pasulj*, *sretan* – *srećan*, *ugljen* – *ugalj* – zaključuje da je „istina da se vrši brzopleto, neodgovorno, nepotrebno, samim tim nasilno istiskivanje reči drugim rečima“. Međutim njegov članak nije napisan toliko u obranu pobrojanih „zagrebačkih“ riječi koliko u zagovor – doduše, krajnje oprezan – priznavanja treće, bosansko-hercegovačke varijante.³⁹

³⁷ Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“, 111.

³⁸ Hraste, „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika“, 113.

³⁹ Alija Isaković, „Nervoza u našem književnom jeziku“, *Odjek*, br. 22 (1965): 2: „leksički, bosanskohercegovačko područje (i Sarajevo) ne može se bezbolno priklanjati (još manje da ih drugi priklanjaju) ni zapadnom ni istočnom području“, „ni Zagreb ni Beograd ponaosob nemaju ono što nosi Sarajevo, jer ovde žive naporedo mnoge odlike jednog i drugog govornog područja“, „Ako je cilj isticanje zajedničkog u srpskohrvatskom jeziku onda je u suprotnosti s tim sužavanje broja ‚varijanti‘, štetno je isticati, i priznavati, samo dve (zagrebačku i beogradsku) koje su najviše oprečne, a negirati (BiH, na primer) gde su te

Recepcija toga Isakovićeva članka, posebice polemički niz u sarajevskom dvotjedniku *Odjeku* 1966. godine, dobro ilustrira oprečna gledišta i o bosansko-hercegovačkoj standardnojezičnoj praksi i o varijantama književnog jezika. S jedne su strane Mate Hraste, Ljudevit Jonke i Dalibor Brozović afirmativno navodili Isakovićev članak, uzimali ga kao objektivan dokaz u prilog vlastitim tvrdnjama da se u BiH iz standardnojezične prakse nasilnim intervencijama istiskuje leksik hrvatske (zapadne, zagrebačke) varijante. S druge strane Asim Peco, s beogradskoga Filološkog fakulteta, i Svetozar Marković, s Katedre za srpskohrvatski jezik sarajevskoga Filozofskog fakulteta, nisu prihvaćali Isakovićevu interpretaciju prikupljenih leksičkih podataka, odnosno u prvi su plan isticali jedinstvo književnog jezika, a ostavljali po strani varijantne razlike.

U sarajevskom *Odjeku* Jonke na samu početku 1966. piše o *štetnim posljedicama* koje se „u jezičnoj politici u ime jedinstvenosti jezika doista često događaju, i to baš u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini“. Sâm se pobrinuo za primjere zabrane „nekih sasvim pravilnih hrvatskih riječi“ u Hrvatskoj, a u vezi s BiH pozvao se na Isakovićev članak.⁴⁰ Peco u idućem broju istog časopisa u članku manifestnog naslova „Jezičko jedinstvo iznad svih varijanata“ komentira kongresne rasprave, a posebice Isakovićev članak. Temeljni je Pecin stav da „umjesto traganja za razlikama koje postoje između govorne i pisane riječi Beograda i Zagreba ističemo jedinstvenost srpskohrvatskog jezika“. U skladu s tim Peco, beogradski profesor rođen u Bosni i Hercegovini, u prvom je redu zabrinut zbog toga što „drug Alija Isaković“ želi da se „sada insistira na ‚varijantama‘“, „kao da se zalaže za bosansko-hercegovačku govornu ‚varijantu‘“, a on sâm ostavlja po strani razloge za „nestajanje nekih riječi“. Zapravo on ne bi „tragao za riječima koje se više ne javljaju na stranicama pojedinih naših listova“ jer da je to „izgleda, dolijevanje ulja na vatru“.⁴¹ U raspravu o jeziku i varijantama koja se vodila u *Odjeku* uključio se i Brozović, zadarski profesor rođen u Bosni i Hercegovini, koji o toj problematici tada često piše u *Telegramovoj* rubrici „Jezik današnji“. U njoj je ranije opširno prikazao Isakovićev tekst, „jedan vrlo značajan članak, s kojim treba da se upozna šira hrvatska i srpska

suptrotnosti ublažene međusobnim prožimanjem“. Pet godina poslije Isaković u časopisu *Život* raspravlja o hrvatskoj (HV), srpskoj (SV) i – bosanskoj varijanti (BV), ustvrđuje da se „moramo navikavati na postojanje BV“ (Alija Isaković, „Varijante na popravnom ispitju“, *Život*, br. 11–12 (1970): 70).

⁴⁰ Jonke, „Protiv nervoze u književnom jeziku“, 12.

⁴¹ Asim Peco, „Jezičko jedinstvo iznad svih varijanata“, *Odjek*, br. 2 (1966): 2, 12.

javnost“.⁴² U *Odjeku* je u vezi s tim člankom prigovorio Peci zbog njegova objašnjenja razloga za *nestajanje nekih riječi*, jer da ono znači „da se treba pomiriti sa svjesnim nasilnim intervencijama“, odnosno da se takav stav „ne može drugačije shvatiti nego kao cinizam“.⁴³ U svojem odgovoru Peco posebno obrazlaže onaj dio svojeg teksta koji je naveo „druga Brozovića“ na zaključak o cinizmu, a u vezi s varijantama postavio je, kada je o bosansko-hercegovačkom području riječ, ključno pitanje. Ako se i prihvati egzistencija samo dviju varijanata, „zašto se mnogi, među njima i drug Brozović, zalažu“, što „će biti sa Bosnom i Hercegovinom“, „kojoj varijanti treba da se priklone bosansko-hercegovački Muslimani“. Ne daje se eksplicitan odgovor, no Pecin je stav posve jasan: „Prema tome, ako naši Muslimani ne žele da se nacionalno opredjeljuju ni za Srbe ni za Hrvate, što je njihovo pravo, niko ne treba da im natura svoju naciju i jezičku varijantu.“⁴⁴

U ljetnom broju *Odjeka* u raspravu se uključio Marković člankom simptomatičnog podnaslova „Bosna i Hercegovina na optuženičkoj klupi“. U njemu je pobrojio „optužbe u domenu jezičkom“ koje dolaze „uglavnom, od lingvista iz Zagreba“. Pritom je ustvrdio da su te optužbe „više zasnovane na pretpostavkama nego na činjenicama ili su došle kao rezultat netačnih informacija“. U vezi s člankom „Nervoza u našem književnom jeziku“, koji je upleten u polemičko klupko na stranicama *Odjeka*, Marković je profesorski ocijenio da je riječ o *dobronamjernoj informaciji*, no njegov je zaključak posve oprečan Isakovićevu: „Prema tome, ne nasilno istiskivanje reči drugim rečima, nego normalan proces uslovljen političkim i drugim promjenama koje su nastale od 1945. godine.“⁴⁵ Markoviću je odgovorio Jonke – jedino je njega od svih zagrebačkih lingvista Marković prozvao imenom i prezimenom – da je „naučna istina“ u „činjeničnom stanju i u marksističkoj ocjeni zbivanja, a ne u apriorističkim željama i težnjama romantičke ili mitske prirode“.⁴⁶ I time je okončan polemički niz na stranicama sarajevskog *Odjeka*, što se točno preklapilo s godinom dana koja je prošla od održavanja Petog kongresa jugoslavenskih slavista.

⁴² Dalibor Brozović, „O umjetnom usmjeravanju jezičnog razvoja,“ *Telegram*, br. 297 (1966): 2.

⁴³ Dalibor Brozović, „O ulozi lingvista u standardnom jeziku,“ *Odjek*, br. 10 (1966): 3.

⁴⁴ Asim Peco, „Smireno i bez pre nagljivanja,“ *Odjek*, br. 13 (1966): 2.

⁴⁵ Svetozar Marković, „Gdje je (naučna) istina? Bosna i Hercegovina na optuženičkoj klupi,“ *Odjek*, br. 15 (1966): 2.

⁴⁶ Ljudevit Jonke, „I naučno i politički. (Osvrt na članak prof. Sv. Markovića),“ *Odjek*, br. 18 (1966): 2.

4.

Nakon Petog kongresa jugoslavenskih slavista među jezikoslovcima u BiH oblikovana su dva stava u vezi s problematikom varijanata. Jovan Vuković, osnivač sarajevske Katedre za srpskohrvatski jezik i njezin dugogodišnji najistaknutiji profesor, među prvima je identificirao termin *varijanta* kao prikladan i dobar za domaću lingvističku situaciju. Odbacivao je pritom s jedne strane Stevanovićevo „nedokumentovano nepriznavanje varijanata“, a s druge strane Jonkeovu interpretaciju da su se dvije varijante izgradile kao „kompletni književni jezici“.47 Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, Vuković se zauzimao za to da se afirmiraju „stručne formulacije o samo *dvema* varijantama“, što znači da je odbacivao „misao o mogućnosti postojanja i drugih varijanata, posebno bosanskohercegovačke (u smislu ‚bosanskog duha‘ i u savremenom razvitku naše kulture, i šta još ne)“.48 Svetozar Marković na sarajevskom kongresu 1965. zauzimao se za ujedinjavanje *srpskohrvatskog književnog jezika*, spominjao da se na području BiH „ukrštaju dva uticaja“, „gdje se formira nešto treće, nešto u čemu se ispoljava više jedinstvenosti srpskohrvatske [...]“.49 Isticao je 1967. godine na savjetovanju Društva nastavnika srpskohrvatskog jezika u BiH da se na terenu Bosne i Hercegovine *dvije varijante prožimaju*, da se mora *osigurati puna ravnopravnost obiju varijanata*,50 a na kongresu u Budvi 1969. govorio je o tome da (dvije) varijante postoje odavno.51

Drugi stav u vezi s problematikom varijanata oblikovao je sarajevski orijentalist Srđan Janković. Ni on, poput sveučilišnih nastavnika s Katedre za srpskohrvatski jezik, nije osporavao postojanje dviju varijanata, no za razliku od njih – i svih hrvatskih i srpskih jezikoslovaca – drugačije je gledao na bosansko-hercegovački standardnojezični teren. Varijante

47 Vuković, „Problemi našeg književnog jezika danas u svjetlu nacionalnih i društvenih ideja“, 31.

48 Vuković, „Bosna i Hercegovina u svetlosti raspi i sporazuma oko književnog jezika“, 23. Sarajevski profesor priznavao je dvije varijante – nazivao ih je *istočna* i *zapadna*, *beogradska* i *zagrebačka*, *srpska* i *hrvatska* – te osporavao „tendencije i argumente po kojima bismo imali i kakvu bosanskohercegovačku, crnogorsku, vojvođansku – ili koliko ne varijanata“, Jovan Vuković, „Potreba angažovanja. Naučni rad na književnojezičkoj uzajamnosti i književnojezičkoj kulturi“, *Odjek*, br. 21 (1967): 5.

49 Marković, „Jezička norma i jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika“, 5.

50 Svetozar Marković, „Jezička norma i varijante srpskohrvatskog književnog jezika“, *Pitanja savremenog književnog jezika*, sv. VI (1968): 56.

51 Svetozar Marković, „Šta je zajedničko a šta posebno u varijantama srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) književnog (standardnog) jezika?“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, sv. XIV/1 (1971): 141–151.

je tumačio kao dva međusobno konfrontirana sistema dvojno polariziranih razlika, tako npr. *sat, kat, tvornica, duhan, talijanski* pripadaju zagrebačkoj varijanti, a *čas, sprat, fabrika, duvan, italijanski* pripadaju beogradskoj varijanti (Janković preferira nazive beogradska i zagrebačka varijanta spram naziva srpska i hrvatska varijanta).⁵² Jankovićeva je temeljna teza da na području Bosne i Hercegovine ne postoji koegzistencija varijanata, nego da dolazi do *neutralizacije varijanata*. Dakle varijantno označene riječi kada se upotrijebe u zagrebačkoj ili beogradskoj varijanti, „nose uniformu varijantne opozicije“, a upotrijebljene u bosansko-hercegovačkoj regiji, one su „bez te uniforme“.⁵³ Elaborirao je da „formula o koegzistenciji varijanata“ kada se opisuje jezični izraz u BiH „ne može zadovoljiti“, a da „termini kao ukrštanje, interferencija, prožimanje i sl. dviju varijanata“ upućuju na „u osnovi tačniju ideju o jednoj vrsti ‚pomiješanog‘ izraza“, ali da ne daju o njemu precizniju predodžbu.⁵⁴

Jezični izraz u BiH Janković naziva *bosanskohercegovački standardni izraz*, označava ga terminom sarajevska ili bosansko-hercegovačka *međuarijanta* ili *međuarijantni tip*. U usporedbi s dvjema varijantama, istočnom i zapadnom, on je „nešto treće“, ali po svojoj funkciji na istoj je razini kao i same varijante. Jankovićev *bosanskohercegovački standardni izraz* anticipirao je naziv *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, koji se manje-više udomačio⁵⁵ u jezičnopolitičkom diskursu i standardološkim raspravama 1970-ih i 1980-ih. S početka 1970-ih javlja se, a i poslije, niz konkurentskih formulacija: *bosanskohercegovački jezički izraz*,⁵⁶ *bosanskohercegovački standardni izraz*, *bosanskohercegovački standardni jezički izraz*, *standardni jezički izraz u Bosni i Hercegovini*,⁵⁷ *bosanskohercegovački književnojezički izraz*,

⁵² Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuarijantni jezički tip,“ 447–448.

⁵³ Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuarijantni jezički tip,“ 443.

⁵⁴ Janković, „Pogled na bosanskohercegovački međuarijantni jezički tip,“ 437. Sva različitost Vukovićeve i Jankovićeve gledišta na problematiku varijanata i bosansko-hercegovačkog standardnojezičnog područja (uz druge razlike koje se nužno otkrivaju iz polemičkog diskursa) može se iščitati iz opširnih Vukovićeveih polemičkih studija i Jankovićeve dugog polemičkog odgovora u prvoj polovici 1970-ih, v. Jovan Vuković, „Standardni jezik. I. deo,“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XLIX, knj. 16 (1973): 17–57; Jovan Vuković, „Standardni jezik. II. deo,“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. L, knj. 17 (1974): 5–96; Srđan Janković, „Argumenti prije svega,“ *Pregled*, br. 1 (1975): 27–67.

⁵⁵ Milan Šipka, *Jezički savjetnik* (Sarajevo: Svjetlost, 1975), Srđan Janković, „Prilog izučavanju fenomena standardnojezičke varijantnosti,“ *Književni jezik*, br. 2 (1978): 5–15.

⁵⁶ Srđan Janković, „Sarajevski simpozijum o jezičkoj toleranciji,“ *Odjek*, br. 11–12 (1970).

⁵⁷ Srđan Janković i Midhad Ridanović, „Pitanje standardnog jezika u Bosni i Hercegovini,“ u *Nacionalni odnosi danas*, ur. Milan Petrović i Kasim Suljević (Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971), 53–76.

standardni bosanskohercegovački književnojezički izraz, bosanskohercegovački standardni jezički izraz,⁵⁸ standardni jezički izraz u BiH,⁵⁹ bosanskohercegovački standardno-jezički izraz,⁶⁰ bosanskohercegovački književnojezički izraz.⁶¹ Simptomatično je da je taj naziv skovan tako da se izbjegne spominjanje nacionalnih imena, ali nije oslobođen „dvovarijantske polarizacije“ (jezički – jezični). Hrvatski autori rabe taj naziv, naravno, „adaptirano“, dakle *bosanskohercegovački standardno-jezični* [!] izraz.⁶²

U razdoblju 1970-ih i 1980-ih u optjecaju je, najčešće među bosansko-hercegovačkim autorima, formulacija *standardnojezički (književno-jezički) izraz (sociokulturne sredine)* kao konkurent terminu *varijanta*.⁶³ U naslovu ovoga rada hotimice se rabi upravo naziv koji je bio uobičajen u Bosni i Hercegovini – *bosanskohercegovački standardnojezički* [!] izraz.

S početkom 1970-ih, nakon što je u travnju 1970. održan u Sarajevu Simpozijum o jezičkoj toleranciji u nastavi u školama Bosne i Hercegovine, u veljači 1971. javnosti je prezentiran „cjelovit koncept“ standardnojezične politike pod nazivom *Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini*, koji je artikuliran u „najvišim partijskim tijelima, ili prije u partijskim tijelima nego u naučnim institucijama

⁵⁸ „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini,“ *Odjek*, br. 7 (1971): 4, 23.

⁵⁹ Zaključci Mostarskog savjetovanja 1973. godine, v. Milan Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. (Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001), 187.

⁶⁰ Zaključci Izvršnog komiteta CK SK BiH 1974. godine, v. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, 193.

⁶¹ Slavko Vukomanović „Nacija, jezik i naše književnojezičke varijante,“ *Sveske*, br. 5–6 (1984): 250.

⁶² Npr. Dalibor Brozović, „O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće,“ *Jezičnik*, br. 1 (1976–1977): 3.

⁶³ Vidi: Šipka, *Jezički savjetnik*, 27; Milan Šipka, *Književnojezička politika i jezička kultura* (Sarajevo: Oslobođenje, 1987), 28; Josip Baotić, „Standardni srpskohrvatski jezik, norma i varijante,“ *Književni jezik*, br. 3 (1984): 127; Miloš Okuka, *Ogledi o našem književnom jeziku* (Nikšić: Univerzitetska riječ, 1990), 77.

Mogu se naći potvrde i u drugih autora, npr. Branislav Ostojić, *O crnogorskom književno-jezičkom izrazu* (Titograd, 1985). Hrvatski jezikoslovci, ako već rabe tu sintagmu, onda, naravno, „adaptirano“, npr. Brozović: „Realizacijski oblici takvih standardnih jezika nazivaju se u lingvistici (prvenstveno u sociolingvistici) varijantama standardnog jezika, a u nas i *standardnojezičnim izrazima*“, v. Dalibor Brozović, „Suvremeni standardni jezik,“ u Dalibor Brozović i Pavle Ivić, *Jezičnik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988), 102.

i stručnim asocijacijama“.⁶⁴ Iz toga temeljnog jezičnopolitičkog dokumenta očito je da bosansko-hercegovački političari ne samo da su odustali od dvovarijantnog koncepta na području BiH, koji im je bio 1968. godine prihvatljiv,⁶⁵ nego su jankovićevski utvrdili da „polarizacija varijanata kao dvaju normiranih sistema varijantskih razlika u našem jeziku, tj. usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantnosti nije za našu sredinu prihvatljivo ni iz političkih razloga“. U zaključku je uz ostalo utvrđeno načelo prihvaćanja „hrvatskosrpskog odnosno srpsko-hrvatskog književnog jezika kao jednog jezika sa svim raznolikostima i varijantnim razlikama“ i načelo „autohtonog bosanskohercegovačkog književnojezičkog izraza“, a radi potpunijeg utvrđivanja tog „bosanskohercegovačkog standardnog jezičkog izraza“ odlučeno je da će se osnovati „institut za savremeni srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik“.⁶⁶

5.

Zbivanja na bosansko-hercegovačkom jezičnopolitičkom polju nisu ostala bez odjeka među hrvatskim jezikoslovcima. Jonke gotovo istodobno dok se održava sarajevski Simpozijum u svojoj kolumni „Razgovori o jeziku“ objavljuje članak u kojem najavljuje „još dvije varijante“ – bosansko-hercegovačku i crnogorsku. Premda se, kako piše, ne želi miješati u jezična pitanja druge republike, očito je iz njegove elaboracije da se on zauzima za njihovo priznavanje. U vezi s Bosnom i Hercegovinom upozorava da treba imati na umu da se raspravlja o književnom

⁶⁴ Josip Baotić „Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost“, u *Jezik u Bosni i Hercegovini*, ur. Svein Mønnesland (Sarajevo – Oslo: Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005), 445, 449.

⁶⁵ Nakon što su se izvršni komiteti CK SK Hrvatske i CK SK Srbije u prosincu 1967. izjasnili o jezičnoj problematici, učinilo je to u ožujku 1968. i najuže partijsko vodstvo u BiH. Izvršni komitet CK SK BiH u ocjeni stanja u oblasti jezika u Bosni i Hercegovini 1968. godine ustvrdio je da njezini narodi „Srbi, Hrvati i Muslimani ravnopravno se i slobodno služe i jednom i drugom varijantom hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika, miješajući njihova varijantna obilježja“ (v. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, 169).

⁶⁶ „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini“, 4, 23. Prema Baotiću u tom je dokumentu odbačena dvovarijantna polarizacija, ali je dvjema nacionalnim varijantama suprotstavljen bosansko-hercegovački standardnojezični izraz, funkcionalni oblik standardnog jezika oslobođen nacionalnog naboja, te su time „de facto otvorena vrata za treću varijantu, istina zasnovanu na drugačijim osnovama od prve dvije, ali funkcionalno jednako vrijednu“, Baotić „Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost“, 448.

jeziku „bosansko-hercegovačkih Srba, Hrvata i Muslimana“, a njegov je stav ovaj put čvrst: „Svakako, to je također posebna varijanta književnog jezika koju ne možemo i ne smijemo negirati.“⁶⁷ U drugom članku, u osvrtu na održani sarajevski skup, Jonke je, premda je u uvodnom dijelu članka obećao objasniti proturječnost svoje tvrdnje o postojanju bosansko-hercegovačke varijante i tvrdnje sudionika Simpozijuma da ona ne postoji, najviše pozornosti posvetio tomu da su „bosansko-hercegovački slavisti pogledali činjenicama u oči“.⁶⁸ Podsjetio je naime da su hrvatski jezikoslovci u Sarajevu 1965. govorili o tome da se „provodi pritisak u prilog ekavskog leksičkog fonda“, da su dokazivali kako u BiH „uklanjaju riječi zapadne varijante“, a da su im tada „bosansko-hercegovački lingvisti“ odgovarali da je u BiH „idealna jezična tolerancija“. Sada, na Simpozijumu, „priznali su da je bio pritisak“, postignut je velik napredak jer je „kvalificirani skup uočio pogreške i založio se za slobodu i toleranciju“, ustvrdio je Jonke zadovoljno, uz opasku: „Ali od 1965. do 1970. izgubili smo pet godina.“⁶⁹

⁶⁷ Ljudevit Jonke, „Još dvije varijante književnog jezika,“ *Vjesnik*, 21. travnja 1970.

⁶⁸ Jovan Vuković u svojem je referatu navodio primjere „nacionalne netolerancije“, tj. da se „nastavniku, Hrvatu“ uskraćuje da se služi „izgovorom hrvatske varijante“ i sl., Jovan Vuković, „Nizak nivo lingvističkog obrazovanja – stalan izvor jezičke netolerancije,“ *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 3 (1969–1970): 28. Na Simpozijumu su, u diskusijskim priložima, trojica sudionika – po svemu sudeći, bosansko-hercegovački Hrvati – navodili primjere „potiskivanja druge [tj. zapadne, hrvatske] varijante“, upozoravali da „nas više zanima jezična praksa, nego deklarativne izjave o ravnopravnosti u jeziku“ (Ferdo Boban), govorili o „nezastupljenosti zapadne varijante“ (Stanko Jurilj), o tome da jezik *Oslobođenja*, radija i televizije „gotovo isključuje mogućnost utjecaja hrvatske varijante na bosanskohercegovački izraz, odnosno bilo kakvu egzistenciju obojenijih croatizama u tom istom izrazu“, da je činjenica „priznali mi to ili ne, da je sve do u najnovije vrijeme srpska varijanta našeg jezika bila, u utjecajnom smislu na Bosnu i Hercegovinu, u daleko povoljnijem položaju od hrvatske. I to ne samo u krajevima naše Republike gdje je dominiralo i gdje dominira srpsko življe, što se donekle dâ i razumjeti, nego i u onima gdje je življe isključivo, ili gotovo isključivo, hrvatsko, a da i ne govorimo za područja gdje je muslimanski živalj u većini“ (Ivan Miličević) (v. *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 4 (1969–1970): 14, 15, 41, 43). Nitko na Simpozijumu nije osporavao izrečene primjedbe, a Vuković je naknadno, komentirajući izlaganje Ivana Miličevića – predstavlja ga riječima „Nastavnik Hrvat, studirao u Zagrebu, predaje hrvatskosrpski jezik u hrvatskoj sredini (zapadna Hercegovina)“ – ustvrdio da je u BiH „i u štampi široke potrošnje i u školi vršena nedopustiva diskriminacija prema upotrebi jezika u hrvatskom varijantnom obliku“, Vuković, „Standardni jezik. II. deo,“ 60, 61.

⁶⁹ Ljudevit Jonke, „Svakako korak naprijed,“ *Vjesnik*, 26. svibnja 1970. Jonke je, naravno, spomenuo i Isakovićev članak iz 1965. U njemu je, kako navodi Jonke, Isaković „objektivnom analizom potvrdio prigovor hrvatskih lingvista i rekao da se na taj način zapravo stvara treća varijanta“. No Isaković je rekao nešto drugo: da se bosansko-hercegovačko područje ne može priklanjati „ni zapadnom ni istočnom govornom području“, odno-

Jonkeovi članci objavljeni u *Vjesnikovoj* rubrici „Razgovori o jeziku“ uklapaju se u polemički diskurs o književnom jeziku i njegovim varijantama, što je obilježilo razdoblje od sarajevskog kongresa do konca 1971. godine. U 1970-ima i 1980-ima, kada je u Bosni i Hercegovini dominantan jezičnopolitički koncept *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza*, koji je tumačen kao „poseban i specifičan vid srpskohrvatskog standardnog jezika koji je varijantski neodrediv (ili, tačnije rečeno – varijantski nepodrediv) i neutralan, razuđen, otvoren i elastičan“,⁷⁰ hrvatski jezikoslovci nisu se upuštali u komentiranje bosansko-hercegovačke standardnojezične prakse. Nisu to činili ni manje-više usputno, bez temeljitije elaboracije, kao što je to bio slučaj od sredine 1960-ih do početka 1970-ih, dijelom zbog toga što Bosna i Hercegovina nije bila područje njihova standardnojezičnog interesa, no jednim dijelom i stoga što bi si – ionako već sumnjičeni kao jezični nacionalisti – priskrbili i etiketu lingvističkog paternalizma. Kada je o teorijskim elaboracijama standardnojezičnog kompleksa riječ, tada se, što se najbolje iščitava iz Brozovićeve koncepta standardne novoštokavštine,⁷¹ računa na bosansko-hercegovački standardnojezični izraz kao na jednu od četiriju konkretnih realizacijskih varijanti apstraktne standardne novoštokavštine, premda se toj varijanti ne dodjeljuje posve isti status kao hrvatskoj i srpskoj. Takav je standardološki model očuvan do početka 1990-ih kada je u Bosni i Hercegovini odbačen koncept *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* u korist triju (standardnih) jezika.

Literatura

- Baotić, Josip. „Standardni srpskohrvatski jezik, norma i varijante.“ *Književni jezik*, br. 3 (1984): 120–130.
- Baotić, Josip. „Književnojezička politika 1970–1990 – Borba za zajedništvo i ravnopravnost.“ U *Jezik u Bosni i Hercegovini*, uredio Svein Mønnesland, 435–477. Sarajevo – Oslo: Institut za jezik – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005.
- Brozović, Dalibor. „O problemima varijanata.“ *Jezik*, br. 2 (1965–1966): 33–46.

sno da je štetno isticati i priznavati samo dvije varijante, „a negirati (BiH, na primer) gde su te suprotnosti [između dviju varijanata] ublažene međusobnim prožimanjem“, v. ovdje bilj. 39.

⁷⁰ Šipka, *Jezički savjetnik*, 75.

⁷¹ Podrobno o Brozovićevoj standardologiji v. Mićanović, *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića*.

- Brozović, Dalibor. „O ulozi lingvista u standardnom jeziku.“ *Odjek*, br. 10 (1966): 2–3.
- Brozović, Dalibor. „O umjetnom usmjeravanju jezičnog razvoja.“ *Telegram*, br. 297 (1966): 2.
- Brozović, Dalibor. „Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici.“ *Radovi [Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine]. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XXXV, knj. 12 (1970): 129–145.
- Brozović, Dalibor. „O sadanjem času na kružnici jezičnog sata.“ *Kritika*, br. 17 (1971): 190–210.
- Brozović, Dalibor. „O suvremenoj morfološkoj normi hrvatskoga jezičnog standarda i o morfološkim značajkama standardne novoštokavštine uopće.“ *Jezik*, br. 1 (1976–1977): 1–12.
- Brozović, Dalibor. „Suvremeni standardni jezik.“ U Dalibor Brozović i Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, 99–119. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988.
- Čanadanović, Mirko. „Jezik i međunacionalni odnosi.“ *Polja*, br. 92 (1966): 1–2.
- Finka, Božidar. „I jedinstvo jezika i književne varijante.“ *Jezik*, br. 3 (1966–1967): 65–75.
- Finka, Božidar. „Jezik i njegovo nacionalno ime.“ *Borba*, 4. listopada 1969: 12.
- Hamm, Josip. *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance*. Zagreb: Školska knjiga, 1967.
- Hraste, Mate. „O trećoj varijanti hrvatskosrpskog književnog jezika.“ *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 106–113.
- Hraste, Mate. „Problem norme u književnom jeziku.“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 15–20.
- Isaković, Alija. „Nervoza u našem književnom jeziku.“ *Odjek*, br. 22 (1965): 2.
- Isaković, Alija. „Varijante na popravnom ispitu.“ *Život*, br. 11–12 (1970): 54–71.
- Ivić, Milka. „Problem norme u književnom jeziku (Referat na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu).“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 1–8.
- Janković, Srđan, i Midhat Ridanović. „Pitanje standardnog jezika u Bosni i Hercegovini.“ U *Nacionalni odnosi danas. Prilog sagledavanju nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini*, uredili Milan Petrović i Kasim Suljević, 53–76. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1971.
- Janković, Srđan. „Pogled na bosanskohercegovački međuvarijantni jezički tip.“ *Pregled*, br. 5 (1967): 419–450.
- Janković, Srđan. „Sarajevski simpozijum o jezičkoj toleranciji.“ *Odjek*, br. 11–12 (1970): 14.
- Janković, Srđan. „Argumenti prije svega.“ *Pregled*, br. 1 (1975): 27–67.
- Janković, Srđan. „Prilog izučavanju fenomena standardnojezičke varijantnosti.“ *Književni jezik*, br. 2 (1978): 5–15.
- Jonke, Ljudevit. „Prema situaciji u narodnim govorima.“ *Telegram*, br. 210 (1964): 2.
- Jonke, Ljudevit. „Specifičnosti u normiranju hrvatskosrpskoga književnog jezika.“ *Jezik*, br. 1 (1964–1965): 1–6.
- Jonke, Ljudevit. „Još o varijantama književnog jezika.“ *Telegram*, br. 290 (1965): 2.

- Jonke, Ljudevit. „Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji.“ *Naše teme*, br. 8–9 (1965): 1363–1371.
- Jonke, Ljudevit. „Peti kongres jugoslavenskih slavista u Sarajevu (Neki nesporedni o osnovnim pitanjima).“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 30–32.
- Jonke, Ljudevit. „Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku.“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 8–15.
- Jonke, Ljudevit. „Primjedbe uz članak prof. M. Hraste i prof. J. Vukovića.“ *Jezik*, br. 5 (1965–1966): 150–153.
- Jonke, Ljudevit. „Protiv nervoze u književnom jeziku.“ *Odjek*, br. 1 (1966): 2, 12.
- Jonke, Ljudevit. „I naučno i politički. (Osvrt na članak prof. Sv. Markovića).“ *Odjek*, br. 18 (1966): 2.
- Jonke, Ljudevit. „Jezik naš današnji i svagdanji.“ *Jezik*, br. 2 (1966–1967): 33–38.
- Jonke, Ljudevit. „Osnovni pojmovi o jeziku Hrvata i Srba.“ *Jezik*, br. 5 (1968–1969): 129–134.
- Jonke, Ljudevit. „Nekoliko potrebnih riječi o književnom jeziku.“ *Vjesnik*, 27. svibnja 1969: 7.
- Jonke, Ljudevit. „Još dvije varijante književnog jezika.“ *Vjesnik*, 21. travnja 1970: 9.
- Jonke, Ljudevit. „Svakako korak naprijed.“ *Vjesnik*, 26. svibnja 1970: 8.
- Katičić, Radoslav. „Problem norme u književnom jeziku.“ *Jezik*, br. 1 (1965–1966): 20–23.
- Katz, Vera. „Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1945.-91.): kratak pregled.“ *U Slovenija v Jugoslaviji*, uredio Zdenko Čepić, 291–318. Ljubljana: Inštitut za novejšu zgodovinu, 2015.
- „Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini.“ *Odjek*, br. 7 (1971): 4, 23.
- Letopis Matice srpske*, 1955, knj. 375, sv. 1.
- Marković, Svetozar. „Jezička norma i jedinstvo srpskohrvatskog književnog jezika.“ *Odjek*, br. 19 (1965): 5–6.
- Marković, Svetozar. „Gdje je (naučna) istina? Bosna i Hercegovina na optuženičkoj klupi.“ *Odjek*, br. 15 (1966): 2.
- Marković, Svetozar. „Jezička norma i varijante srpskohrvatskog književnog jezika.“ *Pitanja savremenog književnog jezika*, sv. VI (1968): 41–56.
- Marković, Svetozar. „Šta je zajedničko a šta posebno u varijantama srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) književnog (standardnog) jezika?“ *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, sv. XIV/1 (1971): 141–151.
- Mićanović, Krešimir. „Variationen zum Thema Standardsprache(n) und Varianten. Über den kroatisch-serbischen Sprachenstreit.“ *U Typen slavischer Standardsprachen: Theoretische, methodische und empirische Zugänge*, uredili Daniel Müller i Monika M. Wingender, 197–216. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013.
- Mićanović, Krešimir. „Vlast i jezik.“ *U Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014. Prvi svezak*, uredili Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt, 333–341. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatski slavistički odbor, 2016.

- Mićanović, Krešimir. *Varijacije na temu jezika i varijanata: Standardologija Dalibora Brozovića*. Zagreb: Matica hrvatska, 2018.
- Mitić, Milan. „Vukov jezik i jezik današnje kulture nisu isto.“ *Oslobođenje*, 15. rujna 1965: 7.
- Okuka, Miloš. „Naše nedaće i potrebe.“ *Svijet*, br. 660 (1971): 9.
- Okuka, Miloš. *Ogledi o našem književnom jeziku*. Nikšić: Univerzitetska riječ, 1990.
- Peco, Asim. „Jezičko jedinstvo iznad svih varijanata.“ *Odjek*, br. 2 (1966): 2, 12.
- Peco, Asim. „Smireno i bez pre nagljivanja.“ *Odjek*, br. 13 (1966): 2.
- Popis stanovništva 1961. Knjiga I. Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Rezultati za republike i demografske rejone*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1970.
- Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo. Etnička, prosvetna i ekonomska obeležja stanovništva i domaćinstva prema broju članova. Rezultati po opština*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.
- Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 4 (1969–1970).
- Rašović, Đorđe. „Preporučeno je da se svesno i širokogrudno držimo Novosadskog dogovora o srpskohrvatskom jeziku i pravopisu.“ *Politika*, 24. listopada 1965: 6.
- Stevanović, Mihailo. „Neke leksičko-stilske razlike, a ne jezičke varijante.“ *Naš jezik*, br. 4–5 (1965): 195–226.
- Šipka, Milan. *Jezički savjetnik*. Sarajevo: Svjetlost, 1975.
- Šipka, Milan. *Književnojezička politika i jezička kultura. (Jezički savjetnik 2)*. Sarajevo: Oslobođenje, 1987.
- Šipka, Milan. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001.
- Vukomanović, Slavko. „Nacija, jezik i naše književnojezičke varijante.“ *Sveske*, br. 5–6 (1984): 241–254.
- Vuković, Jovan. „Gdje se šta o našem jeziku može naučiti? (uz članak prof. Jonkea u Jeziku, XIII, br. 1).“ *Jezik*, br. 4 (1965–1966): 113–118.
- Vuković, Jovan. „Problemi našeg književnog jezika danas u svetlu nacionalnih i društvenih ideja.“ *Pregled*, br. 7–8 (1966): 19–32.
- Vuković, Jovan. „Potreba angažovanja. Naučni rad na književnojezičkoj uzajamnosti i književnojezičkoj kulturi.“ *Odjek*, br. 21 (1967): 5.
- Vuković, Jovan. „Bosna i Hercegovina u svetlosti raspr i sporazuma oko književnog jezika.“ *Lica*, br. 16 (1969): 22–23.
- Vuković, Jovan. „Nizak nivo lingvističkog obrazovanja – stalan izvor jezičke netolerancije.“ *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, br. 3 (1969–1970): 26–35.
- Vuković, Jovan. „Standardni jezik. I. deo.“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. XLIX, knj. 16 (1973): 17–57.
- Vuković, Jovan. „Standardni jezik. II. deo.“ *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka*, knj. L, knj. 17 (1974): 5–96.
- „Zaključci o idejno-političkim zadacima komunista Bosne i Hercegovine u daljem ostvarivanju samoupravnosti naroda i narodnosti i razvijanju međurepubličke saradnje.“ *Oslobođenje*, 18. svibnja 1968: 6.

„Zaključci Petog kongresa jugoslovenskih slavista.“ *Književnost i jezik*, br. 4 (1965): 111–112.

Croatian Linguists and the *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*

Summary: During the period of socialist Yugoslavia, the linguistic standard used in Bosnia and Herzegovina, one of the six republics constituting the multinational federation at the time, found itself on the periphery of linguists' interest. Up until the mid-1960s, Bosnia and Herzegovina itself occupied only a loosely marginal position in the language policy field where the central positions had been granted to Croatian and Serbian linguists, i.e. their respective cultural institutions – *Matica hrvatska* (Zagreb) and *Matica srpska* (Novi sad), as per the agreements reached at the 1954 meeting in Novi Sad. This paper presents an analysis of the language policy context in the late 1960s and early 1970s in Bosnia and Herzegovina, when the government of the federal republic lent its support to the shaping of an autonomous language policy according to which the language standard of Bosnian-Herzegovinian Muslims, Serbs and Croats was identified as *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, „a distinct and specific aspect of the Serbo-Croatian i.e. Croato-Serbian standard language used in Bosnia and Herzegovina“. Special attention in the paper is paid to (polemical) texts by Croatian linguists concerning the language and variants used by Croats, Serbs, Montenegrins and Muslims in which the language standard in Bosnia and Herzegovina is explicitly taken into account. The analysis of texts published during the period shows, on the one hand, that Croatian linguists bemoan the eclipse of typical Croatian lexis in Bosnia and Herzegovina's public use of language but are, on the other hand, disposed to identify the Bosnian-Herzegovinian language standard as a distinct variant.

Keywords: language policy, Bosnia and Herzegovina, *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*